

ЖІНОЧЕ ЛІДЕРСТВО ЯК ІНДИКАТОР ЗМІН ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА У КРАЇНАХ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Тетяна ЗЕЛЕНСЬКА, Юліан *БРАЙЧЕВСЬКИЙ

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
yulian_braychevskyy@knu.ua

Анотація:

У статті розглянуто тенденцію розширення жіночого лідерства у країнах Латинської Америки. Розкривається актуальність гендерних географічних досліджень, розкрито методичні підходи до регіонального та країнознавчого аналізу гендерного спрямування. На основі матеріалів міжнародних організацій, включаючи Світовий Банк, проаналізовано загальну тенденцію змін гендерного балансу, зафіксовано тренд щодо посилення ролі жінок у політиці регіону Латинської Америки, як на рівні вищих законодавчих органів, так і на рівні голів держав (президентів). Даний тренд вирізняє Латинську Америку з-поміж інших макрорегіонів світу. Проведено порівняльний аналіз кейсів жіночого президентства у Аргентині, Чилі, Бразилії та Коста-Риці – у державах, що можуть краще розкрити суспільно-політичний контекст, у якому відбувається посилення жіночого лідерства. Аналізуються та порівнюються біографії, шлях до перемоги та особливості політичних курсів жінок-президентів у цих країнах. Стверджується, що зростання представництва жінок у політикумах країн латиноамериканського регіону, як на рівні парламентів так і на рівні голів держав, свідчить про глибокі зміни у політичній культурі Латинської Америки у період після завершення Холодної війни, зокрема про подолання культури мачизму та маскулінності у політичному житті.

Ключові слова: політична географія, гендер, жіноче лідерство, Латинська Америка.

WOMEN'S LEADERSHIP AS AN INDICATOR OF CHANGES IN THE POLITICAL-GEOGRAPHIC ENVIRONMENT IN THE LATIN AMERICAN COUNTRIES

Tetiana ZELENSKA, *Yulian BRAYCHEVSKYY

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
yulian_braychevskyy@knu.ua

Abstract:

In this article we address the phenomenon of the spreading female leadership in Latin American politics. Stressing the overall importance of gender studies in geography, we pay special attention to theories and methodological approaches in regional and country studies with the focus on gender issues. Based on the data from international organizations, including the World Bank we discuss the general trends in gender balance in Latin America against the average background of the world and other macro-regions, and then we analyze differences among individual Latin American countries. We compare women's representation in national parliaments, specifically focusing on the women's proportion growth rate. Then we discuss individual biography and political course cases of the female presidents of Argentina, Chile, Brazil, and Costa-Rica as those countries can shed more light onto the overall social and political context, in which women take the highest political positions in Latin American region. Those cases demonstrate that women in all four countries have opportunities to develop a full-fledged political career and their ascendance to power is not accidental. The cases of Michelle Bachelet in Chile and Laura Chinchilla in Costa-Rica contradict patrimonial stereotypes common for Latin America's countries in regard to women in politics being protégés of powerful male politicians. We come to the conclusion that growing women's representation in national level legislative bodies and presidential posts reveal more profound changes in social structure and values in Latin American societies. In particular, we believe that the culture of "machismo" or masculinity gives way to the changes caused by modernization and shifts in social and economic development of Latin American countries, shifting towards semi-periphery of the world-system.

Key words: political geography, gender, women's leadership, Latin America.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2023.90.6-16>

UDC: 911.3:32+305 (7/8)

Актуальність дослідження. Зростання ролі жіночого лідерства у сфері державного управління є глобальним трендом сучасності, що виступає індикатором якісних суспільних перетворень і подолання гендерної нерівності у більшості країн світу. Активна участь жінок у суспільно-політичному житті забезпечує більш повне демократичне представництво інтересів та проблем жіночого електорату, а також зазвичай пов'язане із розширенням політичного порядку денного за рахунок питань соціальної справедливості. Тож не випадково стрімке зростання жіночої участі у політиці держав Латинської Америки збіглося з так званою «рожевою хвилею» – загальним трендом серед латиноамериканських країн, де шляхом демократичних змін до влади приходили уряди, що орієнтувалися на ідеї прогресивних суспільних змін, подолання корупції та соціальної нерівності. Окрім констатації факту зростання жіночого представництва в урядових структурах латиноамериканських країн актуальним лишається питання аналізу змін у політичній культурі та ширше, чинників суспільно-географічного середовища, що призвели до таких гендерних зрушень. Крім того, вивчення досвіду країн Латинської Америки, регіону, що в останні десятиріччя є лідером за динамікою зростання жіночої участі у політичних процесах, може бути цікавим і актуальним в Україні, що прагне долучитися до найкращих світових практик державного врядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Гендерна та феміністична географія набули широкого поширення у зарубіжній суспільній географії наприкінці ХХ ст. Так, серед найбільш значимих можна відмітити доробок McDowell (2016), Rose (2009), Sharp (2009), та ін. Загалом, зазначені праці відображають проблематику критичної географії і підіймають питання гендерної ієрархії поряд із проблемами расової, класової та неокolonіальної несправедливості. Розвиток гендерної географії як наукового напрямку, а також прикладні аспекти територіальних гендерних диспропорцій в Україні вже тривалий час привертають увагу вітчизняних дослідників. Зокрема можна виділити праці К. Мезенцева (Mezentsev, 2009), Н. Мезенцевої та О. Кривець (Mezentseva & Kryvets, 2013a, 2013b), а також Л. Немець та О. Ткаченко (Niemets & Tkachenko, 2008). Розвиток українських гендерно-географічних студій країнознавчого спрямування поки що перебуває у зародковому стані. Цей напрям представлений лише поодинокими працями (наприклад В. Кононенко (Kononenko, 2023) аналізує економічні аспекти гендерної нерівності в Республіці Корея). Окремі роботи, присвячені проблематиці гендерного аналізу за регіонами світу, проведено представниками суміжних з географією суспільних наук (наприклад Bruñiuk, 2023; Bohdanova & Shpakovska, 2017). Зокрема, Bohdanova & Shpakovska (2017) торкаються теми жіночого політичного лідерства у країнах Латинської Америки. Окремо слід зазначити, що важливу роль у розумінні

сучасних світових та регіональних тенденцій гендерного представництва у політичних системах країн світу відіграють аналітичні публікації і бази даних міжнародних організацій (Inter-Parliamentary Union, 2022; Inter-Parliamentary Union, 2023; World Bank Data, 2023; Women in Politics, 2023 та ін.).

З методологічної точки зору цікавим є історико-культурологічний аналіз «лівого повороту» у країнах Латинської Америки (Kosmyna, 2017), де простежується формування ціннісних орієнтацій широких верств населення країн Латинської Америки з часів колонізації регіону європейцями і впродовж подальших століть формування господарських, соціальних та політичних структур. В. Косміна (Kosmyna, 2017) робить цікаве спостереження: ліва ідеологія не є новим явищем для Латинської Америки. Водночас, якщо в середині ХХ ст. поширення лівих ідеологій було спричинене переважно зовнішнім впливом СРСР, то тенденція приходу до влади урядів відносно лівої орієнтації у перших двох декадах ХХІ ст. відбувається під впливом вже внутрішньо-регіональних чинників. На нашу думку, таким же чином, тобто з позицій впливу внутрішньо-регіонального суспільно-географічного середовища, потрібно розглядати і гендерне зрушення у політичних структурах латиноамериканського регіону.

Мета. Метою даної роботи є провести географічний аналіз жіночого представництва у політичних структурах країн Латинської Америки на рівні національного врядування, зокрема щодо представництва у парламентах та на рівні голів держав, а також робиться спроба простежити взаємний вплив стрімкого зростання участі жінок у політичному житті держав латиноамериканського регіону і якісними змінами суспільно-географічного (зокрема соціокультурного) середовища, що призводить до трансформації політичної культури. Зокрема, на тлі загального аналізу статистики участі жінок у роботі вищих законодавчих органів, в статті пропонується розглянути окремі кейси кар'єри та політичного курсу жінок-лідерів держав, що обіймали президентські посади у латиноамериканському регіоні у перших двох декадах ХХІ ст.

Методика та методологія. Методологічно ця робота знаходиться на стику проблемного країнознавства, гендерної географії, політичної географії та соціально-політичних студій. В основу аналізу покладено хорологічну традицію бачення регіону як просторово окресленої системи взаємопов'язаних компонентів фізико- та суспільно-географічного середовища, що взаємопроникають і впливають одне на одного. Географія гендерної репрезентації, таким чином, розглядається одночасно і як результат впливу суспільно-географічного (зокрема соціокультурного) середовища певної території, так і як чинник, що зрештою сам впливає на формування цього середовища. З метою кращого розуміння стану і особливості участі жінок у політичних процесах країн Латинської Америки, у цій статті використовується кейс-аналіз політичного

шляху та політичного курсу жінок-президентів Аргентини, Чилі, Бразилії та Коста-Рики, котрий, на нашу думку, повніше розкриває особливості конкурентного політичного середовища, мотивації та ефектів жіночого лідерства як у рамках «лівого повороту», так і у ширшому суспільно-географічному контексті. Кейс-аналіз окремих країн доповнюється методикою порівняльного країнознавства, що дозволяє простежити спільні та відмінні риси, в даному випадку, щодо загального суспільного контексту участі жінок у роботі вищих керівних державних органів.

Виклад основних результатів дослідження. Загальним трендом з середини ХХ ст. стало розширення політичного представництва жінок в урядових структурах більшості країн світу. Сприяння та підтримка долучення жінок до сфери державного управління стало частиною політики соціального та політичного розвитку на рівні міжнародних організацій, включно із ООН. Відповідно, на сьогодні налагоджено моніторинг щодо стану жіночого представництва у політиці для відстеження світових, регіональних та національних трендів. Слід наголосити, що говорячи про жіноче представництво у державному управлінні, мова йде не стільки про загальну кількість зайнятих у даній сфері, скільки про займані керівні посади, або посади, що передбачають реальну владу та/або можливість ухвалювати управлінські рішення. Тому, головним чином, аналіз в цій статті базується на двох індикаторах: представництво жінок у парламентах та випадки, коли жінки обіймали посаду голови держави (у Латинській Америці – посаду президента країни).

Хоча ідеологія феміністичного руху найбільше поширена у країнах Заходу, останні десятиріччя свідчать про передову роль країн, що розвиваються

у зазначеному питанні. Світовий банк (World Bank, 2023) наводить дані щодо частки жінок у парламентах країн світу (у нижніх палатах у випадку двопалатних парламентів). Як видно із переліку країн-лідерів за цим показником (станом на 2022 рік), дев'ять із п'ятнадцяти країн є такими, що розвиваються (табл. 1). Шість (абсолютна більшість) – відносяться до регіону Латинської Америки. Серед країн Європи до п'ятнадцяти лідерів потрапили лише Ісландія, Андорра, Швеція, Фінляндія та Норвегія. Якщо не рахувати державу-карлика Андорру, то Європа представлена виключно Скандинавськими країнами та Ісландією. Країни, відомі активними феміністичними рухами, займають набагато скромніші позиції, наприклад США займає 81-е місце, Канада – 72-е, Велика Британія – 51-е, Німеччина – 50-е. Таким чином, можна констатувати факт, що країни що розвиваються загалом і Латинська Америка як регіон зокрема мають кращі показники жіночого представництва у вищих законодавчих органах.

Якщо згрупувати дані на макрорегіональному рівні, також можна простежити лідерство саме Латино-Американського регіону, де частка жінок у парламенті, станом на 2022 рік, на 5 відсоткових пунктів перевищує середній рівень країн Європейського Союзу (ЄС) та Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Цікаво, що високий рівень жіночого представництва у законотворчих органах спостерігається також у країнах Східної та Південної Африки. Натомість країни Центральної Європи та Балтійські держави, а також країни Азії відзначається набагато скромнішими показниками (табл. 2). Окрім статичного розподілу частки жінок у парламентах країн світу цікавим є відстеження трендів. У табл. 2 також представлено показник середньорічного зростання

Таблиця 1

Частка жінок у парламентах: країни лідери, % (World Bank, 2023)

№ п/п	Країна	Рік				
		2002	2007	2012	2017	2022
1	Руанда	25,68	48,75	56,25	61,25	61,25
2	Куба	27,62	35,96	45,22	48,86	53,41
3	Нікарагуа	20,65	18,48	40,22	45,65	51,65
4	Нова Зеландія	29,17	33,06	32,23	38,33	50,42
5	Об'єднані Арабські Емірати	0,00	22,50	17,50	22,50	50,00
6	Мексика	16,00	23,20	36,80	42,60	50,00
7	Ісландія	34,92	33,33	39,68	38,10	47,62
8	Коста-Рика	35,09	36,84	38,60	35,09	47,37
9	Південно-Африканська Республіка	29,82	33,00	42,25	41,84	46,50
10	Андорра	14,29	28,57	50,00	32,14	46,43
11	Швеція	44,99	46,99	44,70	43,55	46,42
12	Болівія	18,46	16,92	25,38	53,08	46,15
13	Фінляндія	36,50	41,50	42,50	42,00	45,50
14	Норвегія	36,36	36,09	39,64	41,42	44,97
15	Аргентина	30,74	40,00	37,35	38,13	44,75

Таблиця 2

Представництво жінок у парламентах країн світу, згрупованих за макрорегіонами за методикою Світового Банку (World Bank, 2023)

Макрорегіон	Рік					Середньорічний темп зростання, п.п./рік
	2002	2007	2012	2017	2022	
Латинська Америка і Карибський регіон	16,12	21,11	24,49	29,74	35,73	0,98
Східна та Південна Африка	16,66	20,23	25,02	28,71	30,52	0,69
ОЕСР	19,24	22,24	25,03	28,87	32,52	0,66
Європа та Центральна Азія	18,34	21,01	23,75	27,39	30,92	0,63
Європейський Союз	20,28	23,88	26,04	29,79	32,58	0,61
Близький Схід та Північна Африка	5,90	8,35	13,15	16,30	17,49	0,58
Західна та Центральна Африка	7,94	12,31	13,64	15,28	19,18	0,56
Світ	15,20	17,87	20,76	23,59	26,47	0,56
Малі країни Карибського басейну	14,62	18,10	16,18	21,25	25,90	0,56
Центральна Європа та Балтійські країни	16,12	16,84	19,27	22,30	25,07	0,45
Східна Азія та Океанія	17,22	17,75	17,86	19,81	21,93	0,24

показника представництва жінок у законодавчих органах за останні 20 років. І за цим індикатором латиноамериканський регіон випереджає наступний за ним східно- та південноафриканський у понад 1,4 рази, у 1,5 рази країни ОЕСР та у 1,6 країни ЄС. Іншими словами, Латинська Америка є найбільш динамічним регіоном, де жінки здобувають все більше можливостей активно брати участь в процесах управління державою та створенні законодавчого поля.

Проте в межах власне Латинської Америки також спостерігаються суттєві відмінності між країнами. Як видно із табл. 3, найбільш динамічно жіноче представництво в парламенті розширюється в Мексиці, Нікарагуа, Болівії, на Кубі, у Екваторі, Чилі, Гондурасі та Перу (понад 1 процентний пункт на рік). Натомість, найгірші показники демонструють переважно малі острівні країни Карибського басейну. Зокрема, Сент-Вінсент і Гренадіни та Гаїті демонструють від’ємні значення приросту, Сент-Люція має нульовий приріст, Антигуа і Барбуда, Гренада і Багамські острови – менш ніж 0,3. Такою ж низькою динамікою відзначається і континентальний Беліз.

Цікаво, що на тлі високого рівня представництва жінок у національних парламентах, їх участь у владі на рівні місцевого врядування є суттєво скромнішою. Так в органах місцевого самоврядування Латинської Америки частка жінок становить лише 27%. Серед країн цього субрегіону найбільша частка жіноцтва у місцевій владі спостерігається у Болівії (50%) та Коста-Риці (46%). В досліджуваних кейсах цей показник є доволі низьким. У Республіці Чилі – 23%, в Федеративній Республіці Бразилії – 14%. Щодо Аргентини, точні дані відсутні.

Не менш цікавими є тренди щодо представництва жінок на посадах голів держав. У Латинській Америці першою жінкою-президентом стала Ісабель Мартінез де Перон. Третя дружина попереднього президента Хуана Перона і одночасно віце-президент у його

адміністрації, після його смерті вона автоматично зайняла посаду очільниці держави. Хоча на той момент Ісабель Мартінез де Перон була вже не першою жінкою-головою держави у новітній історії (Сірімаво Бандаранаїке стала прем’єр-міністром Шрі-Ланки вперше у 1960 і вдруге у 1970-их роках, Індіра Ганді прем’єр-міністром Індії у 1966 та Голда Мейер головою уряду Ізраїлю у 1969 році), вона першою обійняла президентську посаду. Відтоді, у латиноамериканському регіоні жінки обіймали президентську посаду ще 17 разів. Більш вираженою тенденція приходу жінок до влади на вищій керівній державній посаді стала починаючи з 1990-их років (табл. 4). Проте, якщо у 1990-их роках три з чотирьох жінок-президентів вступили на пост як технічні виконавиці обов’язків і управляли країною неповний термін, у 2000-их роках здебільшого жінки-президенти були повноцінно обраними і виконували обов’язки повний, а у випадку Мішель Бачелет у Чилі та Крістіни Фернандес де Кіршнер у Аргентині, і два терміни.

Аналіз ідеологічних платформ, на яких жінки обіймали найвищі посади у Латиноамериканських країнах, дозволяє побачити кілька цікавих особливостей. Здебільшого, жінки-президенти були прихильницями лівих ідей. Їх виборчі обіцянки часто пов’язані з питаннями забезпечення соціальної справедливості, підтримки малозабезпечених сімей, державної підтримки сім’ї (допомога на народження дитини), боротьби із корупцією тощо. При цьому, в окремих випадках спостерігалися зміни у політичних поглядах, або окремі протиріччя політичного курсу. Так, Лаура Чинчилья у Коста-Риці загалом сприймалася як ліберальний кандидат, що обіцяла подолати економічну рецесію та поживити економічне зростання. При цьому на посаді вона звертала особливу увагу на збереженні зв’язків між державою та церквою, що загалом суперечить ліберальній політиці, і запровадила програми фінансової підтримки для

Представництво жінок у парламентах країн Латинської Америки (World Bank, 2023)

Країна/регіон	Рік					Середній рівень зростання, п.п./рік
	2002	2007	2012	2017	2022	
Мексика	16,00	23,20	36,80	42,60	50,00	1,70
Нікарагуа	20,65	18,48	40,22	45,65	51,65	1,55
Болівія	18,46	16,92	25,38	53,08	46,15	1,38
Куба	27,62	35,96	45,22	48,86	53,41	1,29
Еквадор	14,63	25,00	32,26	37,96	38,69	1,20
Чилі	12,50	15,00	14,17		35,48	1,15
Гондурас	5,47	23,44	19,53	25,78	27,34	1,09
Перу	18,33	29,17	21,54	27,69	40,00	1,08
Сент-Кітс і Невіс	13,33	6,67	6,67	13,33	31,25	0,90
Сальвадор	9,52	16,67	26,19	32,14	27,38	0,89
Колумбія	12,05	8,43	12,12	18,67	28,88	0,84
Барбадос	10,71	13,33	10,00	16,67	26,67	0,80
Домініка	18,75	16,13	12,50	25,00	34,38	0,78
Гайана	20,00	28,99	31,34	31,88	35,38	0,77
Ямайка	13,33	13,33	12,70	17,46	28,57	0,76
Парагвай	2,50	10,00	12,50	13,75	17,50	0,75
Україна	5,33	8,22	9,44	12,29	20,33	0,75
Уругвай	12,12	12,12	12,12	20,20	25,25	0,66
Панама	9,86	16,67	8,45	18,31	22,54	0,63
Венесуела	9,70	18,56	16,97	22,16	22,16	0,62
Коста-Рика	35,09	36,84	38,60	35,09	47,37	0,61
Сурінам	17,65	25,49	11,76	25,49	29,41	0,59
Бразилія	6,24	8,97	8,58	10,72	17,74	0,58
Домініканська Республіка	17,33	19,66	20,77	26,84	27,89	0,53
Гватемала	8,85	12,03	13,29	12,66	19,38	0,53
Тринідад і Тобаго	19,44	26,83	28,57	30,95	26,19	0,34
Антигуа і Барбуда	5,26	10,53	10,53	11,11	11,11	0,29
Беліз	6,90	3,33	3,13	9,38	12,50	0,28
Гренада	26,67	26,67	13,33	33,33	31,25	0,23
Багамські острови	15,00	12,20	13,16	12,82	17,95	0,15
Сент-Люція	11,11	11,11	16,67	16,67	11,11	0,00
Гаїті	3,61	4,08	4,21	2,54	2,54	-0,05
Сент-Вінсент і Гренадіни	22,73	18,18	17,39	13,04	18,18	-0,23

дітей та літніх людей у малозабезпечених сім'ях. Натомість Ділма Русеф, президентка Бразилії 2011-2016 рр., що розпочинала свою політичну кар'єру як доволі радикальна соціалістка і послідовниця марксистських ідей, на посаді здійснювала політику, що могла розцінюватись як поміркований економічний лібералізм. Загалом прокапіталістичні заходи поєднувалися із соціальними програмами та популістичними ініціативами, що робило її політику доволі суперечливою. У низці випадків, ідеологічне спрямування політики жінок-президентів визначити доволі важко. Так Жанін Аньєс у Болівії основну увагу приділяла стабілізації внутрішньополітичної ситуації в умовах поєднання політичного, класово-

майнового та расово-релігійного конфліктів у суспільстві. Так само політично не визначеними є курси жінок президентів малих острівних країн Карибського басейну. Наприклад, Ерта Паскаль Труїйо (1990-1991, Гаїті), Пола-Мей Вікс (2018-2023) і Крістін Кангалу (2023 – дотепер, Тринідад і Тобаго) і Сандра Мейсон (2021 – дотепер, Барбадос) обиралися як незалежні кандидати і не мають вираженої ідеологічної орієнтації. Така ситуація є доволі зрозумілою, враховуючи малий розмір їх держав та відповідно простішу систему соціальних та економічних відносин в середині відповідних суспільств. Політичне лідерство у малих острівних країнах за своєю суттю може бути порівняне із

Таблиця 4

Жінки-президенти країн Латинської Америки (World Bank, 2023)

Країна	Ім'я	Роки правління
Аргентина	Ісабель Мартінез де Перон	1974-1976
Болівія	Лідія Гейлер Техада	1979-1980
Гаїті	Ерта Паскаль Труїйо	1990-1991
Нікарагуа	Віолетта Чаморро	1990-1997
Еквадор	Розалія Артеага	9 – 11 лютого 1997
Гайана	Дженет Джаган	1997-1999
Панама	Мірея Москосо	1999-2004
Чилі	Мішель Бачелет	2006-2010, 2014-2018
Аргентина	Крістіна Фернандес де Кіршнер	2007-2015
Коста-Рика	Лаура Чинчилья	2010-2014
Бразилія	Ділма Руссеф	2011-2016
Тринідад і Тобаго	Пола-Мей Вікс	2018-2023
Болівія	Жанін Аньєс	2019-2020
Тринідад і Тобаго	Крістін Кангалу	2023 - дотепер
Барбадос	Сандра Мейсон	2021 - дотепер
Перу	Діна Болуарте	2022 - дотепер

місцевим врядуванням у більших за розміром державах, тому адміністративно-управлінські якості для впорядкування відносно компактного господарського комплексу є важливішими за виражений політичний курс. Політика Діни Болуарте у Перу (2022 – дотепер) взагалі відзначається опортунізмом і балансуванням між різними політичними силами з метою консолідації власної підтримки з боку політичних еліт.

Для кращого розуміння загального суспільного контексту посилення ролі жінок у політичному житті країн Латинської Америки, нижче пропонується кейс-аналіз біографій жінок-президентів та політичного середовища чотирьох країн, де жінки обіймали найвищі державні посади з початку 2000-их років – Аргентини, Чилі, Бразилії та Коста-Рики. Ці кейси було обрано виходячи з низки причин. По-перше, жінки президенти у цих країнах були повноцінно обрані на всенародних виборах і виконували свої обов'язки впродовж повного терміну (у випадку Мішель Бачелет у Чилі та Крістіни Фернандес де Кіршнер у Аргентині – двічі). По-друге, Аргентина, Чилі і Бразилія є великими країнами регіону, які повною мірою відображають всю складну палітру соціально-класових та расово-етнічних протиріч, характерних для Латинської Америки загалом. Коста-Рика, хоча є значно меншою за розміром державою, є цікавим прикладом, оскільки уникнула типового для регіону сценарію внутрішнього конфлікту між лівими і правими політичними силами. З 1920 року Коста-Рика залишалася демократичною країною без збройних переворотів та диктатур. Тому порівняння Коста-Рики із країнами, що стали на демократичний шлях лише наприкінці ХХ-початку ХХІ ст., на нашу думку, є цікавим.

Аргентина. Якщо Ісабель Мартінез де Перон прийшла до влади автоматично, як віце-президент, змінивши на посаді свого померлого чоловіка, то Крістіна Фернандес де Кіршнер стала першою в Аргентині жінкою, що була всенародно обрана на посаду президента країни. Здобувши перемогу у 2007 році вона розпочала низку нових економічних і соціальних програм. У липні 2010 року вона підписала закон, який зробив Аргентину першою країною в Латинській Америці, яка дозволила одностатеві шлюби. Також було здійснено успішну угоду про обмін боргів із двома третинами кредиторів, які відмовлялися від реструктуризації боргу Аргентини. Шлях до вищих політичних кіл країни для Крістіни де Кіршнер був пов'язаний з її чоловіком, президентом Аргентини 2003-2007 рр., Нестором Кіршнером (Jones, 2023, September 14).

Крістіна Фернандес де Кіршнер народилася 19 лютого 1953 року в Ла-Платі. Здобула юридичну освіту в Ла-Платському Національному університеті. Там вона познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком Нестором Кіршнером. Через захоплення влади в Аргентині військовою хунтою подружжя переїхало до Ріо-Гальєгос, де почало вести юридичну практику. Після встановлення демократичного режиму в 1983 році Кіршнери почали активно брати участь у виборчій політиці. Її чоловік Нестор Кіршнер був мером міста Ріо-Гальєгоса, потім був обраний губернатором провінції, а вона стала першою леді Санта-Крус. Крістіна де Кіршнер двічі представляла Санта-Крус у сенаті Аргентини (1995–1997 та 2001–2005 роках). Також вона працювала у Палаті депутатів у 1997-2001 рр. Під час свого перебування в Конгресі вона критикувала пероністську адміністрацію президента Карлоса Менема. Її чоловік обійняв

посаду президента 25 травня 2003 року, а Крістіна Кіршнер стала першою леді Республіки Аргентина.

Завдяки підтримці чоловіка Кіршнер вирішила балотуватися в 2007 році на пост президента. Вона мала переконливу перевагу серед виборців та набрала 45 % голосів, що майже вдвічі більше, ніж в її конкурентки Елізи Карріо, яка набрала 23%. Офіційно інавгурація відбулася 10 грудня 2007 року, після чого її адміністрація майже одразу зіткнулася з критикою з боку Сполучених Штатів Америки. Вже найближчої весни Крістіна де Кіршнер розпочала податкову реформу, збільшуючи податок на експорт зерна та запровадивши можливість державного контролю над продовольчими цінами. Ця ініціатива спровокувала страйки та протести фермерських профспілок. Страйки тривали чотири місяці і спричинили політичний розкол у країні. У червні Кіршнер подала законопроект до конгресу, підвищення податків було схвалено палатою депутатів, але відхилено сенатом Аргентини. На проміжних парламентських виборах, що відбулися в червні 2009 року, правляча коаліція президента втратила владу в обох палатах Конгресу. Результати відображали зниження популярності як самої Крістіни де Кіршнер, так і її чоловіка. Однак загальна позитивна динаміка економічного зростання дозволила подолати політичну кризу. Уряду Кіршнер вдалося досягти угоди про обмін боргів із двома третинами зовнішніх кредиторів, які тривалий час відмовлялися від реструктуризації аргентинського боргу. Реагуючи на суспільні настрої, Крістіна Фернандес де Кіршнер почала запроваджувати нові соціальні програми. Окрім соціальної політики, правління Кіршнер відзначалося лібералізацією особистих свобод громадян. У липні 2010 року вона підписала закон, який зробив Аргентину першою країною в Латинській Америці, яка дозволила одностатеві шлюби.

23 жовтня 2011 року Крістіна Фернандес де Кіршнер здобула переконливу перемогу, і забезпечила собі другий термін на посаді президента, а її правляча партія повернула собі більшість у конгресі. Досі відкритим лишається питання, чи стала її перемога можливою завдяки власним успіхам під час попереднього терміну, чи пов'язана із особистою популярністю її чоловіка Нестора Кіршнера. У будь-якому разі, наступний термін виявився для Крістіни де Кіршнер менш вдалим. Неefективний контроль над цінами та експортні обмеження спричинили зростання інфляції. Також, впродовж другого терміну зазнала невдачі політика реструктуризації зовнішніх боргів і після відмови США відтермінувати виплату чергового траншу, країна опинилася у стані технічного дефолту.

Чилі. Мішель Бачелет – перша жінка-президент в Республіці Чилі, що перебувала на посаді очільника держави 2 терміни поспіль 2006-2010 та 2014-2018 рр (Britannica, 2023 September 25). На відміну від Крістіни Фернандес де Кіршнер, вона побудувала свою політичну кар'єру незалежно від чоловіка. Також, вона стала першою жінкою у Чилі, що очолила міністерство оборони. Мішель Бачелет народилася 29 вересня 1951 року в місті Сантьяго,

в сім'ї генерала ВПС Чилі та археолога. Її батька було заарештовано та ув'язнено за опір військовому перевороту Аугусто Піночета. Бачелет було виключено з медичного факультету та ув'язнено разом з матір'ю. Після звільнення вона жила в Австралії, а потім переїхала до Східної Німеччини. Там Бачелет почала навчатися в Берлінському університеті Гумбольдта, де зацікавилася соціалістичною політикою. У 1979 році вона повернулася до Чилі і згодом отримала диплом лікаря. Хоча родинна історія Бачелет ускладнювала її пошуки роботи в Чилі Піночета, зрештою вона розпочала працювати в медичній клініці, що спеціалізувалася на лікуванні жертв тортур. Після усунення від влади режиму Піночета Мішель Бачелет почала займатися політичною діяльністю. У 1994 році її було призначено радником Міністра охорони здоров'я Чилі. З часом вона була обрана до центрального комітету Соціалістичної партії (Partido Socialista). Під час президентського терміну Рікардо Лагоса, Бачелет очолила міністерство охорони здоров'я, а згодом, у 2002 році – міністерство оборони.

У 2005 році Мішель Бачелет розпочала президентську кампанію, зосередившись на задоволенні потреб найбільш вразливих верств населення країни, реформуванні пенсійної системи, просуванні прав жінок і конституційному визнанні прав корінного населення (мапуче). У другому турі виборів Мішель Бачелет набрала 53% голосів, перемігши кандидата від консерваторів Себастьяна Пін'єру. Проте вже через кілька місяців після її інавгурації, країну охопила хвиля протестів. Студентські виступи через невдоволення освітньою системою були поєдналися із шахтарськими страйками. Також масове невдоволення викликала організація транспортної системи довкола міста Сантьяго. Але політиці вдалося впоратися із викликами та втримати власний рейтинг. Грамотна економічна політика, побудована на заощадженні прибутків від експорту міді, дозволила Чилі відносно легко пережити світову фінансову кризу 2008 року, провести пенсійну реформу і втілити низку соціальних програм. За першої каденції Мішель Бачелет відбулося скорочення бідності та покращення системи дошкільної освіти. Завдяки успішній політиці цього періоду Мішель Бачелет стала одним з найпопулярніших президентів в історії Чилі. Після закінчення першого президентського терміну в 2010 році, Бачелет стала головою новоствореної організації ООН-Жінки (офіційно називається Орган ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок).

Під час другої виборчої кампанії у 2014 році, політикиня побудувала передвиборчу платформу на обіцянках підвищити податки для корпорацій, реформувати освіту, переглянути конституцію та просувати права жінок і ЛГБТ спільноти, а також ввести легалізацію терапевтичних абортів. У другому турі вона перемогла іншу жінку-кандидата Евелін Маттеї, набравши 62% голосів. Під час другого терміну, Бачелет продовжувала дотримуватися позиції, що застосування законів ринку до соціальних питань призводить до погіршення соціальних диспропорцій.

Загалом, попри зниження низки економічних показників, їй вдалося втілити більшість обіцяних реформ. Щоправда, економічні показники Чилі впродовж 2014-2018 років свідчили про сповільнення економічного зростання. Критики правління Бачелет звинувачували в цьому її соціалістично-орієнтовану політику, тоді як симпатичні стверджували, що причиною сповільнення було скорочення доходів від експорту. У будь-якому разі, Мішель Бачелет залишила посаду з доволі високим рейтингом (хоча й суттєво нижчим порівняно з рейтингом наприкінці її першого терміну).

Бразилія. Ще одним кейсом впливової жінки-президента у країнах Латинської Америки є президентство Ділми Русеф у Бразилії (Wallenfeldt & Ray, 2023, September 13). Вона народилася 14 грудня 1947 року, в сім'ї юриста (етнічного болгарина) та викладачки. У 1964 році вона увійшла до лав лівої опозиційної організації і була пов'язана з угрупованням бойовиків Командування національного визволення (Comando de Libertação Nacional; Colina). Провівши 3 роки у в'язниці за звинуваченням у підривному діяльності, з 1973 року Ділма Русеф відновила навчання та закінчила економічний університет. Після послаблення диктаторського режиму, Ділма Русеф розпочала свою управлінську кар'єру, ставши фінансовим секретарем у Порту-Алегрі. Через два роки вона очолила фонд економіки та статистики штату Ріу-Гранді-ду-Сул. Потім стала міністром енергетики та комунікації Ріу-Гранді-ду-Сул. Під час її перебування на посаді їй приписували підвищення енергоефективності та виробництва електроенергії в штаті. У 1999 році увійшла до Робітничої партії, а через три роки почала працювати в штабі майбутнього президента Луїса Інасіу Лула да Сілва. У 2003 році вона була призначена головою бразильського державного нафтового концерну Petrobras. З часом Лула да Сілва призначив її керівником свого апарату. Розширення економіки та скорочення рівня бідності підвищили популярність Лули да Сілви, проте конституційне обмеження у два терміни не давала змоги йому балотуватися. Тому він запропонував Ділмі Русеф стати його наступницею. Її передвиборча платформа була зосереджена на підтримці економічної стабільності, викоріненні бідності, політичній та податковій реформах, а також на створенні нових робочих місць. У її зовнішній політиці курсі робився наголос на захисті прав людини, багатосторонності у вирішенні конфліктів, мирі та неутручанні. Перемігши у другому турі виборів у 2011 році, Русеф ініціювала курс промислової політики за принципом «купуйте бразильське», паралельно знижуючи податки для промисловості. У листопаді вона підписала знаковий закон, який заснував комісію правди для розслідування зниклень і порушень прав людини у часи військової диктатури. У 2011-2012 роках уряд Русеф потрапив у серію корупційних скандалів, що призвело до низки кримінальних розслідувань та відставки двох міністрів. Окрім звинувачень у корупції, позиції Ділми Русеф похитнулися внаслідок стрімкого падіння темпів економічного зростання з 7,5 до 1% у 2010-2012 роках. Ставлення населення до її політики

було неоднозначним. З одного боку, заохочення внутрішнього промислового виробництва, зниження цін на електроенергію, та зниження податків сприяло збереженню робочих місць і підвищувало популярність уряду Русеф серед робітників. З іншого, спостерігалася деградація якості державних послуг і загальне падіння показників економічного розвитку. Стагнація на тлі багатомільярдних витрат на організацію чемпіонату світу з футболу призвела до масового невдоволення і серії протестів. У 2013 році рейтинг Русеф одномоментно впав із 65 до 30%. Суперечливості її політиці додала відмова Бразилії долучитися до міжнародної ініціативи із заборони вирубки лісів Амазонії. Вдруге здобувши перемогу, у 2014 році Ділма Русеф не протрималася до кінця другого терміну і була усунена від влади за процедурою імпічменту через чергову низку великих корупційних скандалів за участі членів її сім'ї.

Коста-Рика. Першою жінкою-президентом Республіки Коста-Рика стала Лаура Чинчилья, котра обійняла чільну державну посаду у 2010-2014 роках. Вона народилася 28 березня 1959 в місті Десампарадос. Її батько Рафаель Анхель Чинчилья був політичним діячем і двічі очолював посаду генерального контролера республіки (1970 та в 1980 роках), але сім'я належала до середнього класу. Лаура закінчила бакалавріат за фахом політологія в Коста-Ріці, а ступінь магістра здобувала в Джорджтаунському університеті у Вашингтоні. З часом повернулася на батьківщину, де була консультантом неурядових організацій у Латинській Америці та Африці, спеціалізуючись на питаннях судової реформи та громадської безпеки. Як консультант, Лаура проводила оцінку сектору юстиції для Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), координувала дослідження та проекти з судової реформи для Програми розвитку ООН і надавала консультації щодо реформи поліції Inter-American Банк розвитку. Також вона виступала на різних міжнародних форумах з питань громадської безпеки та реформи поліції, працювала над різними реформаторськими ініціативами, які сприяли безпеці громадян і правам людини по всій Латинській Америці, наприклад, Проект Консультативного комітету громадянського суспільства та громадської безпеки для Вашингтонського офісу з Латинської Америки (WOLA), Центральноамериканський діалоговий фонд Agias for Peace та Human Progress та Фонд миру та демократії (FUNPADEM) (Campbell, n.d.).

Лаура Чинчилья отримала свою першу державну посаду в 1994 році, ставши віце-міністром громадської безпеки за каденції Хосе Марія Фігуерес. Через два роки була підвищена до посади Міністра громадської безпеки. У 2002 році очолила провінцію Сан-Хосе на Законодавчих зборах Коста-Рики. Спираючись на свою відданість державній безпеці та правосуддю, Лаура зосередила свої законодавчі зусилля на боротьбі з організованою злочинністю, державною корупцією, насильством у сім'ї та злочинами проти дітей. Також вона закликала до укладань угод про міжнародну торгівлю та лібералізації контрольованих

державою компонентів економіки. Лаура Чинчилья стала віцепрезидентом і Міністром юстиції при новообраному президентові Оскарі Аріасу Санчесі. Не маючи права балотуватися на наступний термін у 2010 році, Аріас Санчес підтримав Лауру Чинчилью як свою наступницю.

Вона пішла у відставку в 2008 році, щоб зосередитися на своїй президентській кампанії. Деякі опоненти порівнювали її з простою маріонеткою колишнього президента, проте вона змогла зацікавити багатьох виборців своїми обіцянками збільшити витрати на правоохоронні органи та освіту, на боротьбу з незаконним обігом наркотиків та створити нові робочі місця на екологічно чистих і технологічних підприємствах. Її позиція проти абортів і одностатевих шлюбів сприяла консолідації підтримки серед коста-риканських римо-католиків. 7 лютого 2010 року Лаура Чинчилья здобула перемогу на президентських виборах, випередивши Отгон Соліс Фальєс з лівоцентристської Партії громадянської дії. Президентство Чинчильї було ускладнене загостренням у травні 2010 року давньої прикордонної суперечки з Нікарагуа у районі острова Калеро. Тоді уряд Коста-Рики розцінив ці дії, як спроби порушити суверенітет держави, було оголошено мобілізацію поліцейських. Також уряд звернувся до Міжнародного суду, який у 2011 році наказав обом сторонам вивести свої війська. Популярність Лаури Чинчильї почала знижуватись через внутрішні політичні та економічні негаразди, зокрема неспроможність провести податкову реформу. Крім того, її адміністрація була затьмарена звинуваченнями в корупції, через що декілька чиновників пішли у відставку. Її термін перебування на посаді президента країни закінчився в травні 2014 року.

Біографічні кейси жінок-президентів Аргентини, Чилі, Бразилії та Коста-Рики дозволяють зробити кілька цікавих спостережень. У всіх чотирьох випадках перш ніж балотуватися на посаду президента, згадані політикині пройшли тривалий шлях в управлінських структурах своїх країн, включно з міністерствами та державними корпораціями, і їх прихід у політику не відбувався на хвилі власне феміністичного руху. Іншими словами політичні еліти згаданих країн повною мірою толерують жіночу участь у вищих владних органах. Більше того, у двох випадках (Мішель Бачелет і Крістіни Фернандес де Кіршнер) змагання за президентський пост у другому турі відбувалося між двома жінками, що свідчить про невідповідний характер жіночого лідерства у Чилі та Аргентині. З іншого боку, у випадку Крістіни Фернандес де Кіршнер, її прихід у політику як власне і старт президентської кампанії, був безпосередньо пов'язаний із політичним впливом та підтримкою її чоловіки, Нестора Кіршнера, що більше відповідає патрімоніальній, ніж ліберальній демократичній моделі влади. Дещо спірною є роль попередніх лідерів у Коста-Риці та Бразилії, адже Лаура Чинчилья та Ділма Русеф прийшли до влади як політичні спадкоємиці своїх попередників і соратників у

рамках своїх партій і працювали безпосередньо під їх керівництвом, однак в обох випадках вони зарекомендували себе як самостійні та достатньо сильні політичні фігури. У всіх трьох випадках крім Коста-Рики, жінки президенти обиралися на лівоцентричних, соціально-орієнтованих платформах. Лаура Чинчилья у Коста-Риці хоча і балотувалася на більш правоцентричній платформі, однак тематика соціальної відповідальності капіталізму також була присутня у її програмі та політиці.

Загальний регіональний тренд щодо жіночого політичного лідерства є доволі цікавим із культурно-географічної точки зору, оскільки країни Латинської Америки відомі так званою культурою «мачизму» та загалом маскулініними цінностями (Kosmyna, 2011). На нашу думку, стрімка зміна гендерного балансу у політичному управлінні свідчить про систематичні структурні зрушення у суспільствах відповідних країн. З одного боку, аналітики фіксували хронологічний збіг посилення ролі жінок у політичному житті Латинської Америки з одного боку і так званою «рожевою хвилею», тобто трендом посилення ролі прогресивістських переважно лівих політичних сил (Bohdanova & Shpakovska, 2017). Тобто причиною ширшої участі жінок в державному управлінні може бути популяризація прогресивістських і соціалістичних ідей. Але, на нашу думку, таке пояснення може бути лише частковим, адже ліві політичні рухи у Латинській Америці у середині ХХ ст. такого яскраво вираженого гендерного тренду не мали. Вочевидь, структура цінностей і соціальні гендерні ролі зазнали відчутних змін під впливом загальної модернізації, демократизації, а також зміни умов життя і праці в більшості країн регіону. Поступове зниження внутрішньої політичної напруженості та інтенсивний приплив зарубіжного інвестиційного капіталу на початку 2000-их років вилилися у формування економік нової індустріалізації (так звана «друга хвиля»). За термінологією І. Валлерстайна (Wallerstein, 2020), Латинська Америка з класичної периферії перетворилася на напівпериферію світового господарства. Це не могло не позначитись на рівні та способі життя населення і на перерозподілі соціальних гендерних ролей. Другою значимою причиною могло стати зниження рівня мілітаризації та культу військової сили у зв'язку із загальною демократизацією політичного життя. В умовах правового та електорального, ненасильницького розв'язання політичних суперечок, жіноче лідерство стає більш релевантним.

Таким чином, можна зробити наступні **висновки**. В останні десятиріччя роль жінок у політиці латиноамериканських країн суттєво зросла. Особливо яскраво цей тренд проявляється у гендерному співвідношенні у складі вищих законодавчих органів, а також у поширенні явища жіночого лідерства на рівні голів держав. Динаміка зростання участі жінок у державному управлінні на рівні парламентів зберігається на достатньо високому рівні і за цим показником Латинська Америка відноситься до світових лідерів. За цим показником

особливо виділяються Мексика, Нікарагуа, Болівія, Куба, Еквадор, Чилі, Гондурас та Перу.

Починаючи з другої половини ХХ ст. шістнадцять жінок очолили латиноамериканські країни, причому три з них обиралися на цю посаду двічі. Жіноче лідерство, зокрема, характерне для невеликих острівних держав, що стояли осторонь від великих внутрішньо- та зовнішньополітичних змагань притаманних континентальним державам регіону. Серед континентальних країн, найбільш знаковими стали жінки-президенти Аргентини, Чилі, Бразилії та Коста-Рики. Кейси цих країн демонструють впливовість жінок у вищих ешелонах влади цих країн, а у випадку Чилі і Коста-Рики особливо яскраво проявляється порушення стереотипних для Латинської Америки

патримоніальних моделей влади, що могли б пояснювати жіноче лідерство впливом їх чоловіків або впливових попередників-покровителів. Загалом, на нашу думку, зазначені особливості свідчать про глибинні зрушення у суспільствах латиноамериканських країн, пов'язані із подоланням культури «мачизму» та маскуліності, що домінували у цьому регіоні починаючи з епохи деколонізації і проголошення перших незалежних держав. Найімовірніше, такі зміни обумовлені змінами в особливостях економічного розвитку через модернізацію та вихід у стан «напівпериферії» у глобальній світосистемі і супутніми соціальними перетвореннями, які дозволили жінкам повнішою мірою розкрити свій потенціал у суспільному житті, зокрема і в політиці.

Список використаних джерел / References:

- Bohdanova, T., & Shpakovska, Y. (2017). The phenomenon of the female political leadership and its features in Latin America. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe*, 2, 80-84. [In Ukrainian]. [Богданова Т., Шпаковська Ю. Феномен жіночого політичного лідерства та його особливості в Латинській Америці. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe: електронний науково-практичний журнал*. 2017. Вип. 2. С. 80-84.]
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023, September 25). Michelle Bachelet. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Michelle-Bachelet>
- Bryniuk, K. (2023) Ensuring gender equality in East Asian countries by overcoming ethnopolitical stereotypes. In *European directions of Ukraine's development under the conditions of the war and global challenges of the XXI century: synergy of scientific, educational and technological solutions. In 2 volumes* (pp. 187-189). Minutes of the International Scientific and Applied Conference (Odesa, 19 May 2023). Odesa: Iurydyka, Vol. 1. [In Ukrainian] [Бринюк К. Забезпечення гендерної рівності у країнах Східної Азії як подолання етнополітичних стереотипів. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2023 р.)*. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 187-189.]
- Campbell, H. (n.d.). Laura Chinchilla. *Britannica*. Retrieved from: September 26, 2022 <https://awpc.cattcenter.iastate.edu/directory/laura-chinchilla/>
- Jones, M. P. (2023, September 14). Cristina Fernández de Kirchner. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved from: <https://www.britannica.com/biography/Cristina-Fernandez-de-Kirchner>
- Kaspruk, V. (2007). Women's participation in the world politics and the realities of Ukraine. *Modernity*, 2007, 4/5, 119-128 [In Ukrainian]. [Каспрук В. Участь жінок у світовій політиці та українські реалії. *Сучасність*. 2007. № 4/5. С. 119-128.]
- Kononenko, V. (2023). The economic aspect of gender inequality in the Republic of Korea. In *The Republic of Korea: Country Studies. Minutes of the scientific and applied round table (14 December 2022, Kyiv)* (pp. 23-26). Kyiv: Alfa-Pik. [In Ukrainian]. [Кононенко В. Економічний аспект гендерної нерівності в Республіці Корея. *Республіка Корея: країнознавчі студії. Збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (14 грудня 2022 р., Київ)*. Київ: «Альфа-ПІК» 2023. С. 23-26.]
- Kosmyna, V. (2011). *The Problems of the Methodology of the Civilizational Analysis of History*. Zaporizhzhia: Zaporizhzhia National University. [In Ukrainian]. [Космина В. *Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 310 с.]
- Kosmyna, V. (2017). The left turn in the Latin America in the early XXI century: civilizational origins. *The Scholarly Notes of V. Vernadsky Taurida National University. History*, 28(67), 60-66. [In Ukrainian]. [Космина В. Лівий поворот у Латинській Америці на початку ХХІ ст.: цивілізаційні витоки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Історичні науки*. 2017. Вип. 28(67). № 1. С. 60-66.]
- McDowell, L. (2016). Doing gender: feminism, feminists and research methods in human geography. In *Space, Gender, Knowledge: Feminist Readings* (pp. 105-114). Routledge.
- Mezentseva, N. (2009). Geography of gender as a new direction in Ukraine's human geography studies in Ukraine. In *Regional Problems of Ukraine: Geographical Analysis and Search for Solutions* (pp. 315-321). Kherson: PP Vyshemyrskyi. [In Ukrainian] [Мезенцева Н. І. Гендерна географія як новий напрям суспільно-географічних досліджень в Україні. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення*. Херсон: ПП Вишемирський, 2009. С. 315-321]

Mezentseva, N., & Kryvets, O. (2013a). *Gender and Geography in Ukraine: A Case Study*. Kyiv: Nika-Centr. [In Ukrainian]. [Мезенцева Н. І., Кривець О. О. *Гендер і географія в Україні: Монографія*. Київ: Ніка-Центр, 2013. 194 с.]

Mezentseva, N., & Kryvets, O. (2013b). Gender studies in human geography in Ukraine. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*. 2013, 66, 43-53. [In Ukrainian]. [Мезенцева Н. І., Кривець О. О. Гендерні суспільно-географічні дослідження в Україні. *Економічна та соціальна географія*. 2013. Вип. 66. С. 43-53.]

Niemets, L., & Tkachenko, O. (2008). Gender problems of the modern-day Ukraine: social and economic aspects. *Journal of Economic and Social Geography*, 5(2), 156-160. [In Ukrainian]. [Немець Л., Ткаченко О. Гендерні проблеми сучасної України: соціально-економічні аспекти. *Часопис соціально-економічної географії*. 2008. Вип. 5(2). С. 156-160.]

Proportion of seats held by women in national parliaments (%) World Bank. Data. Retrieved from: <https://data.worldbank.org/indicator/SG.GEN.PARL.ZS?view=map&year=2022>

Rose, G. (2009). *Feminism & Geography: The Limits of Geographical Knowledge*. University of Minnesota Press.

Sharp, J. (2009). Geography and gender: what belongs to feminist geography? Emotion, power and change. *Progress in Human Geography*, 33(1), 74-80.

Sharp, J. (2005). Geography and gender: feminist methodologies in collaboration and in the field. *Progress in Human Geography*, 29(3), 304-309.

Wallenfeldt, J. & Ray, M. (2023, September 13). Dilma Rouseff. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved from: <https://www.britannica.com/biography/Dilma-Rouseff>

Wallerstein, I. (2020). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Duke University Press.

Women in parliament in 2021. The year in review (2022). Inter-Parliamentary Union. For Democracy. For Every One. Retrieved from: <https://www.ipu.org/file/14177/download>

Women in parliament in 2022. The year in review (2023). Inter-Parliamentary Union. For Democracy. For Every One. Retrieved from: <https://www.ipu.org/file/14177/download>

Women in politics: 2023 (2023) UN Women. Publications. Retrieved from: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2023/03/women-in-politics-map-2023>

Zorivchak, T. (2010). Personal dimension of the foreign policy. *Bulletin of the Lviv University. Philosophy Series*, 13, 172-179. [In Ukrainian]. [Зорівчак Т. Особистісний вимір зовнішньої політики. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки»*. 2010. Вип. 13. С. 172-179.]

